

КРУГЛЯКОВ
Віктор Євгенович,
канд. іст. наук, доцент
кафедри української історії та
етнополітики
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

**ВИВЧЕННЯ ОКСИТАНСЬКОГО СЕЛА МОНТАЙЮ
ПОЧАТКУ XIV СТ.:
ПРИКЛАД ІСТОРИКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ**

На прикладі побуту та звичаїв жителів одного населеного пункту середньовічної Франції простежуються характерні для істориків «Школи Анналів» методологічні принципи історичного дослідження. Основний акцент зроблений на історичну антропологію – новий напрям в сучасній історичній науці.

На примере быта и обычаев жителей одного населенного пункта средневековой Франции прослеживаются характерные для историков «Школы Анналов» методологические принципы исторического исследования. Основной акцент сделан на историческую антропологию – новое направление в современной исторической науке.

On the example of way of life and consuetude's of habitants of one settlement of medieval France the characteristic are traced for historians «School of Annals» methodological principles of historical research. A basic accent is done on historical anthropology – new direction in modern historical science.

У 1975 р. в Парижі вийшло друком перше видання книги знаного у науковому світі французького історика Емманюеля Ле Руа Ладюрі «Монтайю, окситанське село (1294–1324)». Цікаво, що ця дуже специфічна монографія, присвячена проблемам медієвістики, стала справжньою сенсацією, завоювавши визнання не тільки фахівців-істориків, але й широкої читацької аудиторії. Її можна назвати яскравим зразком дослідження, написаного з позицій історичної антропології – досить нового на той час напрямку в історичній науці, який остаточно сформувався лише в середині ХХ століття.

Ле Руа Ладюрі поставив собі за мету дослідити життєвий світ одного села на півдні Франції, а саме села Монтайю, впродовж одного покоління – у період кінця XIII – першої чверті XIV століть. Це дослідження базувалося на протоколах допитів жителів села Монтайю Жаком Фурньє – єпископом міста Памье, який започаткував гоніння на єресь у ввірених йому землях. Очевидно, цей святий отець був людиною допитливою і схильною до наукового аналізу етнографічного характеру. Залишилися відомості про те, що він допитував селян «уїдливо і довго», але «тортурами не захоплювався», а його судовий звіт, який зберігся для нащадків, став надзвичайно цінним джерелом вивчення альбігойської, або катарської, єресі на півдні Франції (виявляючи єретиків, інквізитори взагалі цікавилися найдрібнішими подробицями життя та побуту цих людей). Така джерельна база дозволила фахівцю-історик, в даному випадку Ле Руа Ладюрі, по крупицях реконструювати спосіб життя селян, які жили у певний час в певній місцевості. Отже, треба віддати належне й інквізиторам, які провели упродовж зазначеного періоду 478 допитів серед селянського населення, і гідній подиву системі збереження документів такої давньої пори. Все це і дало можливість науковцю-історик розглянути селянське життя тієї епохи в усіх деталях.

Названа книга – це те, що можна назвати «класикою жанру» так званої «тотальної історії», яка стала знаменом історичної науки в XX столітті. У ній є все – глибока думка і легкий гумор, докладний розгляд усіх деталей життя середньовічних селян півдня Франції. Знайомлячись із цією працею, читач, певно, неодмінно впіймає себе на думці, що в плані культурному ми відішли на пристойну-таки відстань від окситанців «доброго старого часу» («старого порядку», як іменується цей час в книзі), коли вершиною етикету, соціального та індивідуального визнання у селян Монтайю вважався звичай вишукувати паразитів у голові та інших частинах тіла того, кому були адресовані добрі почуття. Але щодо самих почуттів та їх виявлення, то навряд чи ми настільки вже віддалилися від людей цього села. Їх понад усе турбувало, як врятувати

свою душу і що з нею буде після смерті, а також те, як зберегти свою домівку і свою любов... І для нас сьогодні саме це, мабуть, і є найголовнішим.

Варто сказати декілька слів про автора. Емманюель Ле Руа Ладюрі народився в 1929 р. Будучи сам окситанцем, тобто вихідцем з півдня Франції, він закінчив університет у Монпельє і упродовж тривалого часу викладав там. Результатом визнання його значних досягнень на ниві історичної науки стало його обрання в 1973 р. професором Коллеж де Франс. Серед інших звань та посад Ле Руа Ладюрі можна назвати такі, як співробітник Школи вищих досліджень у області соціальних наук, один із керівників часопису «Аннали», директор Національної бібліотеки Франції, член Французького інституту (Академія моральних і політичних наук). Основна галузь досліджень Ле Руа Ладюрі – історія Південної Франції в період пізнього середньовіччя і початку Нового часу. Ле Руа Ладюрі став відомим у науковому світі після опублікування дисертації «Селяни Лангедока» (1966). У 60-і рр. ХХ ст. активно пропагував застосування математичних методів у історичних дослідженнях. Поза сумнівом, світову славу йому принесла книга «Монтайю, окситанське село (1294-1324)» (1975). Згодом з'являються його публікації методологічного характеру: «Територія історика» (т. 1-2, 1978), «Карнавал в Романі. Від Стрітєння до Попільної Середи (1579-1580)» (1979) та ряд інших.

Ле Руа Ладюрі вважає себе учнем Броделя, проте, на відміну від нього, зосереджує увагу не стільки на економіці і матеріальних умовах життя людини, скільки на її світосприйнятті, ментальних проблемах. Головний об'єкт його досліджень – селяни Південної Франції. Його метод – рух у напрямі синтезованого розуміння історії, через поєднання соціально-демографічного підходу з описом ментальних основ. Для Ле Руа Ладюрі історія речей становить інтерес лише постільки, поскільки в ній виражається людська ментальність. Відтворені талантом історика жителі піренейського села кінця ХІІІ – початку ХІV століття здаються читачеві на диво близькими у часовому вимірі людьми. Це – особливість «тотальної історії», знакової методологічної установки сучасної французької історіографічної школи «Анналів». Для «Анналів» такий

підхід став основою боротьби проти традиційної «ерудитської» історіографії, зосередженої на описі подій, хитросплетінь політики і воєн, історіографії, яка приділяла увагу лише видатним, значним історичним особистостям і піддавала аналізу виключно подієві передумови та наслідки явищ. Принцип «тотальної історії» – це орієнтація на створення історичної праці, що відображає всі аспекти людської життєдіяльності.

Принагідно зазначимо, що 60–80-і рр. ХХ ст. відмічені широким розмахом у всьому світі досліджень з історії ментальності й історичної антропології. Багато які з цих досліджень, поза сумнівом, стали епохою у світовій історіографії. Якщо ж останнім часом вони стали все частіше викликати незадоволення або навіть роздратування, то пояснюється це, очевидно, не стільки штучністю деяких з них (що подекуди ставлять їм у провину), скільки тим, що вони перетворюються на самоціль, замість того щоб служити одним із засобів в пізнанні цілісності минулого [3, с.75]

У числі перешкод на шляху саме до такого використання історико-антропологічних досліджень опинилася нині й одна з початкових установок засновників «Анналів» – Марка Блока і Люсьєна Февра. Йдеться про програму «звільнення» історичної науки від поклоніння так званим трьом ідолам історичної науки ХІХ ст. – подієвій історії, біографічній історії «героїв» і «історії як оповіданню». Тривале панування цих напрямів у науці ХІХ ст. добре відоме. Під їх впливом галузеве розчленовування історичних досліджень набувало все більш помітного «оціночного» характеру, з диференціацією на «більш важливі» та «менш важливі» дослідження [4, с. 105].

Треба відзначити і проблеми системного розвитку всередині самої школи «Анналів». Представники третього, вже «постарілого» покоління школи «Анналів» протиставляють традиційні концепції «Анналів» їх сучасному осмисленню в так званій «Новій історичній науці» (*Nouvelle histoire*). Ототожнення школи «Анналів» і «Нової історичної науки», на думку представника останньої Жака Ле Гоффа, можливе лише за умови максимально розширеного розуміння цих двох назв. У вузькому ж сенсі «Нова історична

наука» існує вже 40 років, з 60-х – 70-х рр. ХХ ст., і за своїми методологічними підходами вона «виходить далеко за рамки школи «Анналів»» [1, с. 143]. Подібно до школи «Анналів», «Нова історична наука», на думку Ле Гоффа, прагне вивчати історію розвитку людства як певний цілісний феномен. Однією з умов такого осмислення є загальність охоплення історичним знанням усіх аспектів людського життя, всього, що так або інакше стосується суспільної людини: від матеріальної культури до «економічної, культурної і політичної антропології». Саме така «глобальна», «загальна» історія, широка за проблематикою і націлена на пошук структурної і причинно-наслідкової обумовленості «всього і вся», була, за словами Ле Гоффа, його особистою пристрастю [2, с.18].

Але повернемося до праці Ле Руа Ладюрі «Монтайю, окситанське село (1294–1324)». Структура монографії, назви частин та розділів надзвичайно цікаві, а якоюсь мірою – й незвичні з професійного погляду вітчизняного науковця. У першій частині книги, названій «Екологія Монтайю: будинок і пастух», автор знайомить читача з обстановкою, в якій жило населення (від 200 до 250 осіб у зазначений період) цього піренейського села: природно-кліматичними умовами, особливостями землеробства і скотарства, соціальними структурами і розподілом влади. Упродовж декількох розділів Ладюрі розповідає про долю окситанського пастуха П'єра Морі, який регулярно ганяв своїх овець на випас у Східні Піренеї. Його образ отримав найрізноманітніше висвітлення. Автор описує маршрути його мандрів, майнове становище, жінок, яких він кохав і які намагалися сподобатися йому, друзів-пастухів, з якими він ділив їжу і дах, а точніше, ліжко, бо сумісне спання – саме спання – чоловіків за відсутності зайвого ліжка було явищем, у ті часи дуже поширеним: автор говорить про існування проміскуїтету в середньовічній Франції, тобто про відсутність уявлень щодо особистих речей, пов'язаних з інтимною сферою життя людини (таких, як постіль, натільна білизна тощо). Нарешті, виклад доходить до «пастушого менталітету», і тут, на фоні досить мізерного побуту П'єра Морі, перед нами постає непроста система його поглядів на життя,

визначальною категорією якого є поняття долі. Ладюрі наводить відповіді П'єра Морі на умовляння «святих людей» та жінок продати овець і зайнятися якоюсь більш комфортною справою: «Ні, баранів своїх я продавати не хочу. Пастухом був, пастухом і залишуся, доки живий... Я не можу вчинити інакше, тому що не можу провадити життя інше, ніж те, для якого був вигодуваний» [6, с. 158]. А далі учений так коментує ці слова пастуха: «За банальною ідеєю, згідно з якою доросла людина є заручником свого дитинства і продуктом здобутого в юні роки виховання, в словах П'єра Морі простежується більш складне розуміння тілесного зв'язку з хлібом, із якого склалося його тіло, а через хліб – із землею-годувальницею, злаками якої вигодувана людина і в яку вона коли-небудь повернеться. Людська доля, що скеровується здалеку зірками, залишається, однак, для мислителів із Монтайю вагомо тілесною... Ця фізична спорідненість прив'язує долю людей до їх рідної землі...» [6, с. 159]. Тому найголовнішою цінністю в житті мешканців Монтайю була їхня домівка.

За спостереженнями Ле Руа Ладюрі, феодалний сеньйор, а також Церква (в особі єпископа) знаходилися поза маленьким сільським світом; їх вплив на життя місцевих селян є малопомітним. Взагалі «класова боротьба», протистояння знаті та селянства на рівні гірського селища, про яке йдеться, по суті ніяк не проявлялися; водночас суперництво між сімейними кланами, або «домами», мало визначальний вплив на соціальні відносини в селі.

У другій, найбільшій за обсягом, частині монографії – «Археологія Монтайю: від жесту до міфу» – автор досліджує поведінку і світосприйняття селян. Перед читачем проходить усе життя мешканців Монтайю, від народження до смерті, включаючи роботу і відпочинок, турботу про здоров'я, спілкування в церкві й на вечірніх сходинах, сексуальні відносини, любов та шлюб... Ле Руа Ладюрі реконструює, з урахуванням різних вікових категорій, сприйняття життя жителями села Монтайю. У полі зору дослідника – релігійні вірування, фольклор, уявлення про час і простір, природу і долю, поняття про сором, про норми поведінки і їх порушення. Так на мікрорівні досягається

ефект цілісної («тотальної») історії, реальне життя відтворюється в усьому його різноманітті та складності.

Говорячи про «Монтайю...», не можна не зазначити, що у читача створюється враження певної етнографічності цієї роботи. Тут необхідно відмітити впливи етнологічних студій, і в першу чергу – праць Клода Леві-Стросса. Його дослідження міфології американських індіанців, опубліковані в 60-70-х рр. ХХ ст., надихнули деяких істориків, зокрема Жака Ле Гоффа і Емманюеля Ле Руа Ладюрі, на аналогічний аналіз європейських міфів [5, с. 33]. Зауважимо, що названих авторів насамперед привертало не вивчення бразильських індіанців бороро або намбіквара, а запропонована Леві-Строссом загальна теорія культури, його «структуралізм»: за прикладом лінгвістів Леві-Стросс звернувся до дослідження зв'язків між елементами культурної та соціальної систем, особливо підкреслюючи значення бінарних опозицій – високий-низький, світло-темрява, сире-приготоване тощо. Потрібно підкреслити, що в книзі про Монтайю етнологія присутня як спосіб дослідження: обмеживши об'єкт вивчення в часі і просторі, автор, подібно до етнолога, немов би «розпитує» самих селян про їх життя і реконструює на основі їх «відповідей» усі аспекти сільського побуту – матеріальні, соціальні, культурні, психологічні... Але головна складність полягає якраз у цьому «немов би»: адже історик, на відміну від етнолога, позбавлений можливості безпосередньо спостерігати персонажів своєї книги і вимушений спиратися на свідчення джерел (в цьому випадку, протоколів інквізиції), складених із зовсім інакшими, не науковими, цілями.

Критики робіт Ле Руа Ладюрі розглядали як конкретні його дослідження, так і застосовані ним методологічні принципи. Обговорюючи «Монтайю...», рецензенти відзначали, що Ле Руа Ладюрі некритично використав матеріали інквізиції, вважаючи сказані на допитах і перекладені освіченими людьми з народної мови на латинь слова селян такими, що адекватно відображають селянську свідомість. Ле Руа Ладюрі, на думку критиків, узяв за загальнозначущу модель пізньосередньовічного розвитку «нерухому» історію

Франції XIV – поч. XVIII ст., причому незмінність її вочевидь перебільшив, у той час як сама стагнація сільської Франції вказаного періоду є особливістю саме цього регіону і цієї епохи.

Завершуючи цей невеликий огляд, зазначимо, що можливості історичної антропології, звичайно ж, зовсім не безмежні. Проте роботи, подібні до «Монтайю...», дозволяють подивитися на минуле під новим кутом зору, змушуючи дослідників переглянути багато які з уявлень, що стали звичними. Антропологічний підхід відповідає потребі, що давно відчувається істориками, звернутися до вивчення повсякденності, життєвої практики в різних її формах, доповнити історію установ, законоположень і великих соціальних груп «людським виміром».

Список використаних джерел

1. *Бессмертный Ю.* Школа Анналов : весна 1989 г. / Ю. Бессмертный // Европейский альманах. История. Традиции. Культура. – М. : Наука, 1991. – С. 137–153.
2. *Бессмертный Ю. Л.* «Анналы» : переломный этап? / Ю. Л. Бессмертный // Одиссей. Человек в Истории. 1991. – М. : Наука, 1991. – С. 7–24.
3. *Гуревич А. Я.* Проблема ментальностей в современной историографии / А. Я. Гуревич // Всеобщая история : дискуссии, новые подходы. – М. : Наука, 1989. – Вып. 1. – С. 75–89.
4. *Гуревич А. Я.* Исторический синтез и Школа «Анналов» / А. Я. Гуревич. – М. : Индрик, 1993. – 328 с.
5. *Ле Гофф Жак.* С небес на землю (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII–XIII вв.) / Жак Ле Гофф // Одиссей. Человек в Истории. – С. 25–47.
6. *Ле Руа Ладюри Э.* Монтайю, окситанская деревня (1294–1324) / Э. Ле Руа Ладюри. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 544 с.